

Társadalmi tagolódás és társadalomkép kapcsolata

Néhány alapvetés és kulcskérdés az alternatív megközelítés jegyében

Bevezető gondolatok

Örvendetes fejlemény, hogy az utóbbi időszakban ismét nagyobb érdeklődés mutatkozik a társadalmi tagolódással, rétegződéssel kapcsolatos kérdések iránt, amit az is jelez, hogy egyre több kutatóhelyen zajlanak ez irányú vizsgálatok, továbbá fellendülőben van a kutatási eredmények műhelyközi viták keretében történő érdemi tárgyalása, adott esetben kritikai értékelése.¹

Jelen írás az egyik legfrissebb kutatás, a Kabai Imre és szerzőtársai által – a Zsigmond Király Főiskola Társadalomtudományi Kutatóközpontjában (ZSKF) – végzett rétegződésmodell-vizsgálat eredményeit bemutató *Rétegződéskötet* kapcsán felmerült gondolatokat jeleníti meg, a részletes kritikai értékelés azonban meghaladja a terjedelmi korlátokat. A szerzők kutatási céljukat a következőképp fogalmazták meg: „Egy speciális, korábban a műhely vezetője, Kabai Imre által kidolgozott négydimenziós »posztmodern rétegződésmodell« továbbfejlesztésén munkálkodunk, amely számtalan szociológiai kihívásra, elméleti és empirikus problémára keresi a megoldást, a válaszokat” (Kabai et al. 2016: 1).

A négydimenziós modell kapcsán elmondható, hogy a társadalmi tagolódással foglalkozó kutatók körében – többek között Bourdieu nyomán – többnyire konszenzus van abban, hogy a társadalom többdimenziós térben tagolódik. *Az elméleti alapokat tekintve tehát a négydimenziós modellt alkalmazók a hagyományos megközelítést követik.*

1 A kötetről a Fényes Elek Társadalomstatistikai Egyesület (FETE), a *Replika* Szerkesztősége, a Magyar Szociológiai Társaság Módszertani Szakosztálya, valamint a Zsigmond Király Főiskola Társadalomtudományi Kutatóközpontja (ZSKF TKK) közösen rendezett pódiumvitát 2016. január 25-én. E vita része volt a FETE égisze alatt – 2014-ben – elindított műhelyvita-sorozatnak, amelynek az a célja, hogy műhelyközi viták keretében elősegítse az elméleti-módszertani, és különös tekintettel az empirikus alapokon nyugvó „átjárást” a különböző megközelítések között.

Tény ugyanakkor, hogy az egyes dimenziók együttes kezelését illetően már meglehetősen eltérő elméleti-módszertani, illetve empirikus megközelítéseket lehet megfigyelni, amely gyakorlat számottevően eltérő eredményeket, illetve következtetéseket hoz a felszínre. A különböző megközelítések révén komoly mértékben gyarapodik a társadalom tagolódásával kapcsolatos ismeretünk, azonban úgy véljük, hogy ez csak a tudásgyarapítás „színeként” jelenik meg, ezért a teljesebb kép kedvéért a folyamat „fonákját” is figyelembe kell venni. Ezalatt azt értjük, hogy a különböző megközelítések, illetve elméletek többnyire az általános érvényűség igényével lépnek fel, azonban egy idő után kiderül róluk, hogy érvényességük „tiszavirág-életűnek” bizonyult.

Mindezek alapján felmerül egy *előzetes kulcskérdés, nevezetesen, hogy milyen tanulságokat lehet levonni a különböző társadalomelméletek tündöklése és hanyatlása, valamint az azok alapján kialakított tagolódási konstrukciók² tapasztalatai alapján*. A kérdés tág teret nyit a lehetséges tanulságok megfogalmazásához, amihez fogódzóként szükség lenne az eszmetörténet, illetve a tagolódási konstrukciók elmélyült, kompakt kritikai értékelésére.³ Itt említjük meg, hogy nemrég napvilágot látott egy a hazai társadalmi tagolódásra vonatkozó eszmetörténeti körkép, illetve az ahhoz kapcsolódó konstrukciók leírása (Éber 2012), ami szükséges és fontos lépés. Értelmezésünk szerint azonban a konstrukciókra vonatkozóan nem igazán rendelkezünk kellő mélységű kritikai értékelésekkel, miközben az érdemi továbblépést e nélkül nem lehet megtenni. Mindezt a társadalom tagolódásával foglalkozó szociológia egyik nagy adósságának tekinthetjük.

További előzetes kulcskérdésként fogalmazhatjuk meg, hogy *a szociológia itt említett egyik adóssága vajon magyarázható-e a szociológián belüli okokkal, vagy esetleg azon kívüli tényezőket is figyelembe kell venni?* Alapvetések és hipotézisek fogalmazódtak meg arra vonatkozóan, hogy a kialakult helyzet mivel magyarázható. Ezzel kapcsolatosan az egyik leggyakoribb nézet, hogy *a szociológia – az utóbbi negyedszázadban – kitér a nagy társadalmi kérdések érdemi vizsgálata elől*, amit részben a szociológia válságával, és ezzel összefüggésben presztízsének a csökkenésével magyaráznak (Szelényi 2015). Nyilvánvaló, hogy ennél sokkal összetettebb problémahalmazzal állunk szemben, ezért a magyarázó okokat szélesebb spektrumon kell keresni, amihez valószínűleg mélyreható diskurzusra, és leginkább célzott kutatásokra van szükség.

Mindezek alapján talán nem túlzó az a hipotézis, hogy a tömegfogyasztói társadalmak általános működési szabályai alól a társadalomtudományok sem vonhatják ki magukat, hiszen az egyes alrendszerek szigetszerű elkülönülésére egyre kevesebb az esély. Ily módon

2 Tagolódási konstrukcióknak tekintjük a társadalom tagoltságát bemutató különböző osztály- és rétegmodelleket, sémákat, társadalmi-demográfiai csoportosításokat, függetlenül attól, hogy a tagolódás mely dimenzióit foglalják magukban. Ebbe a viszonylag széles értelmezési tartományba soroljuk nemcsak a hagyományos osztály- és rétegmodelleket, hanem a tagolódást meghatározó fontosabb dimenziók mentén kialakított csoportosításokat is, azaz a demográfiai életútútlól, családszerkezettől kezdve a jövedelmi tagolódáson keresztül egészen a térségi fejlettség szerinti tagoltságot bemutató sémákig. Jelen írás azonban csak azon tagolódási konstrukciókra fókuszál, amelyeket a különböző osztály- és rétegmodellek jelenítenek meg.

3 Az elmélyült és kompakt kritikai értékelésen azt értjük, hogy egy-egy tagolódási konstrukció esetében először is az elméleti alapok relevanciáját vizsgáljuk meg. Ennek keretében azt is figyelembe kell venni, hogy (1) az adott elmélet a társadalmi tagoltság mely szeletére kíván általános érvényű kitételeket/téziseket megfogalmazni; (2) az elmélet megalapozásához szükséges makrofolyamatok bemutatása és szintetizálása révén biztosított-e a kellő alátámasztás; (3) kiderül-e, hogy az elmélet milyen társadalomkép, illetve értékrendszerek alapján került megfogalmazásra; (4) az elmélet, valamint a hozzá kapcsolódó módszertan és empirikus apparátus kellően konzisztens-e.

a szociológiára is egyre inkább jellemzővé válik a „tömeg/fogyasztói tudomány” jelleg, hiszen maga is része a nagyrendszernek. Ezalatt azt értjük, hogy a minőségi szempontokat mellőző, tömeges információtermelés kényszere alól a szociológia sem tudja kivonni magát. Ebben a mennyiségi információs káoszban elvesznek a valóban minőségi produktumok, hiszen a szelekcióra nincs erős igény, következésképpen a szociológia hozzáidomul a rendszerhez. Ez azt jelenti, hogy a szociológia alapvető problémáit nemcsak a tudományterület határain belül, de kívül is keresni kell. Ez azonban nem elégséges ok a szociológiával – ezen belül is a társadalmi tagolódással – kapcsolatban megfogalmazott problémák esetében az önfelmentésre.

A korábbi társadalmi tagolódással kapcsolatos írások és diskurzusok kapcsán felmerült a kérdés, hogy vajon a szociológia, vagy szélesebb értelemben: *a társadalomtudomány rendelkezik-e kellően releváns társadalomképekkel, illetve ezzel összefüggésben, a társadalmi tagolódást illetően rendelkezünk-e kellően releváns értelmezési keretekkel?*⁴ A társadalomképekkel kapcsolatosan a többes szám használatát illetően nincs konszenzus, ugyanis vannak, akik éppen az egységes társadalomkép hiányát kérik számon, ami nem igazán egyeztethető össze az értékpluralizmussal, illetve az abból fakadó párhuzamos társadalomképek jelenlétével. A párhuzamos társadalomképek eleve felkínálják a lehetőséget a párhuzamos konstrukciók kialakítására.

Ezek alapján felmerül a kérdés, *hogy milyen szempontok vezérlik a kutatót az adott modell megalkotásához szükséges dimenziók kiválasztásakor?* Továbbá, milyen társadalomképből indult ki, illetve, hogy milyen mértékben sikerült megtalálni az ezzel konzisztens elméleti-módszertani, valami empirikus apparátust. Az *inkonzisztenciák* akkor jelentkeznek, amikor a kutató ugyan abból indult ki, hogy a társadalom vertikálisan és horizontálisan is tagolódik, ám a konstrukciója végül is csak a hierarchikus tagolódást jeleníti meg, és következtetéseit is ennek alapján fogalmazza meg. Azt lehet tehát mondani, hogy *az egyes modellek szempontjából alapvető jelentőséggel bír azok kompaktsága.*

Szinte megoldhatatlan csapdahelyzetet okoz továbbá az a körülmény is, hogy – más tudományterületekhez hasonlóan – a szociológia területén is erős csábítást-kihívást jelent azon kutatói szándék, hogy a társadalmi tagolódás meglehetősen bonyolult rendszerét egyetlen modellel próbálják leírni. Az egymással versengő elméleti-módszertani konstrukciók világában többnyire figyelmen kívül marad, hogy *nem igazán, vagy csak korlátok között lehet egyetlen modellel kellően leírni a társadalmi tagolódás rendszerét, és azon belül a rétegződését.* Ezen eljárás esetén egyfajta általános és ezért bizonyos fókig leegyszerűsített képet kaphatunk a tagolódásról, amely bizonyára informatív s könnyen értelmezhető, ezért könnyebb kommunikálni. Lehetséges, hogy ez az alapvetés egyáltalán nem evidencia, ezért talán e téren is szükséges lenne a szakmai konszenzus.

Az utóbbi évtizedekben számos társadalomelmélet látott napvilágot, amelyeket „diagnosztikus céllal megfogalmazott társadalomfogalmaknak is tekinthetünk”,⁵ például az „ipari”, „modern”, „posztmodern”, „tudás(alapú)”, „hálózati”, „információs”, „kockázat-”, „multiplációs”, „élménytársadalom” stb. *E jelzős társadalomelméletek közös vonása, hogy mindegyik egy-egy sajátos társadalomképhez, illetve értékrendhez köthető, továbbá, hogy mindegyik szükségszerűen egy leegyszerűsített társadalomképet próbál egészsként venni.*

4 Ilyen lehetséges értelmezési kereteket kínálnak a különböző társadalomelméletek vagy a társadalmak működését meghatározó bizonyos alapvető folyamatok és jelenségek, így például az integrációt/dezintegrációt, egyenlőséget/egyenlőtlenséget fenntartó és újratermelő mechanizmusok.

5 Éber Márk Áron (2013) megfogalmazását vettem kölcsön.

Értéktrendje válogatja, hogy az adott elméleten belül mely értékek kerülnek előtérbe és melyek háttérbe.

Talán nem túlzó az a minősítés, hogy a *fenti társadalomelméletek bizonyos mértékig az egyfókuszú világ- és társadalomkép jegyében születtek*, tekintve, hogy a társadalmi tagolódást alapvetően az éppen aktuális domináns társadalomkép és értékrendszer alapján próbálták megközelíteni. Ez a „szűrő” eleve meghatározta, hogy megalkotója mit lát és mit látta.

Továbbá az sem elhanyagolható körülmény, hogy a „divatos” társadalomelméletek nem, vagy csak erős megszorítások mellett érvényesek hazai körülmények között, amit ugyan már sokan hangsúlyoztak, ennek ellenére az empirikus kutatások – az elméleti alapok kialakításakor – gyakorta kellő kritika nélkül, mintegy értelmezési keretként támaszkodnak ezekre. Ez alól nem kivétel a Kabai Imre és kutatótársai által végzett rétegződéskutatás sem. Tanulmányként tehát elmondható, hogy ezek az elméletek elkezdik önálló életüket, és olyan társadalmi közegben is érvényességet sejtetnek, jelen esetben a magyar társadalomra gondolunk, ahol erre nincsenek meg a feltételek.

Végül, de nem utolsósorban azt a felvetést is a kulcskérdések közé sorolhatjuk, amely a hagyományos rétegződési sémák magyarázóerejének a gyengülése okán felvetette a *paradigmaváltás igényét* (vö. Kovács 2006). A paradigmaváltás gondolata nem vált széles körben elfogadottá, viszont a korábbi rétegződési sémák magyarázóerejének a csökkenésében már megfigyelhető szakmai egyetértés mutatkozott. E körülmény bizonyos kihívást jelent a problémakör újragondolása szempontjából, ezért a paradigmaváltás kérdésére már előljáróban kitérünk.

Támpontok keresése az elméletek és a tagolódási konstrukciók dzsungelében

A korábbi tapasztalatok alapján úgy véljük, hogy a társadalmi tagolódással kapcsolatos korábbi megközelítéseinket bizonyos mértékig újra kell gondolni. Mindez természetes, hiszen egy-egy alapvető társadalmi kérdés kapcsán – kritikai értékelés és bizonyos önreflexió formájában – célszerű a megközelítési módszerek folyamatos „karbantartása”.

Abból indultunk ki, hogy nem igazán rendelkezünk a különböző társadalomképek, valamint az azokat leképező tagolódási konstrukciók egymáshoz fűződő viszonyát bemutató rendezőelvével. Ezt a gondot éreztük a vitára bocsátott négydimenziós rétegmodell esetében is, hiszen a modell mögött nem áll letisztult társadalomkép, amire alapozni lehetne a tagolódásképet. Ezek hiányában a modell egy elméleti konstrukció marad, amely alapvetően a kiválasztott változók közötti összefüggések bemutatását szolgálja.

A fogódzók keresése érdekében – első lépésként – *analógiákra* próbáltunk támaszkodni, amelyek közül az egyik a *statisztikai tevékenységgel kapcsolatosan megfogalmazott elvek voltak* (KSH 2000). Az Eurostat (2005) által kidolgozott és a nemzeti statisztikai szolgálatok számára ajánlott dokumentum tizenöt elvet tartalmaz, melyek közül a 11. a relevancia követelményével foglalkozik. A relevancia megállapításához minőségbiztosítási rendszert alakítottak ki, amely igen részletesen foglalkozik a statisztikai adatok relevanciájának biztosításához szükséges eljárásokkal, beleértve olyan kérdéseket is, hogy *mi mindent lehet tenni (tudományos eljárásokról van szó) a valósághoz közelítő megfigyelés, mérés, illetve ezek korrekt értelmezése érdekében*. Ezen alapelvek alapján minőségileg auditálni lehet a statisztikai tevékenységet, a koncepció megalkotásától tartó folyamatot egészen a kapott eredmények értelmezéséig, sőt azok hasznosulásáig.

Hasznos lenne, ha az empirikus szociológiát művelők is megismernék, sőt adott esetben alkalmaznák ezeket az eljárásokat. A teljesebb kép érdekében azonban azt is el kell mondanunk, hogy a nemzeti statisztikai szolgálatokban ezeket az ajánlásokat meglehetősen „sztochasztikusan” alkalmazzák. A fogyasztói társadalmon belül ugyanis az információtermelés intézményei sem maradhatnak intaktak, következésképpen az „adatgyári” funkciók egyre inkább előtérbe kerülnek, amelyekben az elmélyült koncepcióalkotásra vagy a hasznosulás monitorozására nem jut idő, de igazán igény sincs rá. (Az erre vonatkozó deklarációktól most tekintsünk el.)

Az analógia alapját elsősorban az adja meg, hogy a statisztika is a maga módján tudomány, legalábbis a módszerek területén, ahol a szakemberek megpróbálták konszenzusos alapelveket, illetve ezekhez kapcsolódóan módszertani eljárásokat kidolgozni.⁶ Az empirikus szociológiában is alapvető a megfigyelés, mérés, illetve az így kapott eredmények értékelése, és ha ehhez hozzátesszük, hogy a hazai társadalomstatisztikában jelentős hagyománya van annak, hogy a bonyolultabb társadalmi jelenségek, mint például a társadalmi rétegződés, életmód stb., esetében elméleti koncepciók kialakításával kezdődik a megfigyelés, akkor elmondható, hogy az elméleti-módszertani alapokban sok a közös elem, amire támaszkodni lehet. Ezért úgy véltük, hogy – bizonyos elemek replikálását is alapul véve – a szociológiai megismeréshez szükséges további alapvetések és rendezőelvek megfogalmazását kell előtérbe helyezni.

A másik analógiát egy korábbi, a települési-térbeli fejlettség, azon belül is a társadalmi fejlettség mérésével, illetve a kapott eredmények értelmezésével kapcsolatos kutatási tapasztalatok adták (vö. Harcsa 2015). A kutatás abból indult ki, hogy a fejlettséget nem elégséges csupán többdimenziósnek tekinteni, hanem azt is figyelembe kell venni, hogy az egyes dimenzió-csoportok rendezőelvei meglehetősen eltérőek. A rendezőelvek megválasztása alapvetően értékfüggő, és ehhez hasonlóan az is, hogy a rendezőelvek alapján megjelenő dinamikus struktúrákat, valamint azok kölcsönhatásait miként értelmezi a kutató, továbbá, hogy – az operacionalizálás során – az egyes módszertani döntések meghozatalánál milyen prioritásokat állít fel.

Paradox helyzetnek tekintettük, hogy egyre gyarapodik a társadalmi fejlettség mérésével foglalkozó művek száma, miközben nem alakultak ki kellőképpen az értelmezéséhez és méréséhez szükséges elméleti, módszertani és – az ezzel összefüggő – empirikus alapok, beleértve a definíciókkal kapcsolatos szakmai konszenzust is. Ezek alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a továbblépés érdekében elkerülhetetlen a használt fogalmak pontosítása, továbbá bizonyos alapvetések és rendezőelvek megfogalmazása. Az e kutatás során kialakított alapvetések és rendezőelvek jelentős részét átültettük a társadalmi tagolódással kapcsolatos kérdések vizsgálatába is.

Úgy véltük, hogy mindezek bizonyos előnyöket kínálnak a továbblépéshez, így például egzaktabbá és áttekinthetőbbé lehet tenni a tagolódási konstrukciók képzésének rendjét, beleértve azok relevanciájának megállapítását. (Rendezőelvek alapján a relevanciaszint megállapítása kevésbé lenne szubjektív.) Továbbá lehetőség nyílna bizonyos konszenzusos standardok kialakítására is.

6 Itt kell megemlíteni Cseh-Szombathy Lászlót, aki a KSH-ban szerzett tapasztalatait is felhasználta, amikor a szociológia módszertanát összefoglaló művét megalkotta. Az alapvetések és rendezőelvek megfogalmazásakor az ő útmutatásait is felhasználtam.

Néhány támpont/fogódzó

A támpontok bizonyára nagyon széles kört alkotnak, és miután ezen írásnak nem célja azok módszeres számbavétele, ezért csak azokra térünk ki, amelyeket eddigi kutatásunk során valamilyen szempontból figyelembe vettünk. Címzavakban ezek a következők:

1. Társadalomkép és tagolódás viszonya.
2. A „párhuzamos történetek” gyökerei.
3. Alapvetések a megismeréssel, méréssel és a társadalomképpel kapcsolatban.
4. Tagolódással kapcsolatos alapvetések.
5. „Másság” mint a horizontális tagolódás egy formája.

Kiindulásként centrális kérdésnek tekintettük a társadalomkép és a tagolódás viszonyát, amelynek strukturált megközelítése érdekében alapvetéseket és rendezőelveket (fogódzókat) fogalmaztunk meg.

Társadalomkép és tagolódás viszonya mint centrális kérdés

„Mindennapi használatra szolgáló” társadalomképek

A szocializációs folyamatok során az emberekben kialakulnak a „mindennapi használatra szolgáló” társadalomképek, amelyek közül kiválasztják, és/vagy odasodródni ahhoz, amelyhez igazodni akarnak (vagy kényszerből elfogadják azt). Ezek többnyire irányítúként működő vágyak, ideák formájában jelennek meg, és alapvető mértékben befolyásolják – többek között – a munkaerő-piaci aspirációikat, jövedelmi-fogyasztási stratégiákat, társas kapcsolatokat, beleértve a családi együttélési formákat, a családi kohézió tartalmát és formáját (tehát a kötődések és kötések bonyolult hálózatát), és még a számos fontos dimenzióban betöltött pozíciót. Végül a kényszerek és lehetőségek alapján kiválasztják és/vagy tudomásul veszik a sokféle dimenzióban számukra elérhető „javakat”. E ponton összeérnek a mindennapi társadalomképek, illetve a „javakkal” való éles gyakorlatai, amelyek egymást időről időre kölcsönösen formálják. Ezalatt azt értjük, hogy a társadalomképbe beágyazott vágyak a javak megszerzésének folyamatában kapnak „visszajelzést”, azaz lehetőséget és/vagy kényszert az aktuális társadalomkép korrigálására. Azt lehet tehát mondani, hogy a vágyak és az ezek jegyében elért javak konstellációja életre szólóan dinamikus folyamat.

A tagolódást meghatározó sokdimenziós térben – az egyének szintjén – tagolódási mintázatok jönnek létre, amelyek között gyakori a konzisztencia, de az inkonzisztencia is. Az előbbi esetben egymást erősítő hatásokról beszélünk, az utóbbinál a semleges vagy éppen negatív irányú összefüggés a jellemző. Ám nemcsak az egyes dimenziók között jöhetnek létre konzisztens, illetve inkonzisztens helyzetek, hanem a társadalomképbe sűrített vágyak, ideák, illetve a különböző dimenziókban konkrétan megszerzett/élt javak között is.

Az elméletalkotók társadalomképe

Az elméletalkotó kutatók szinte „készen kapják” az adott társadalmi közegben az aktuálisan domináns társadalomképet, amely mellett további, kevésbé domináns társadalomképek is léteznek, következésképpen *szinte természetes az egymás melletti párhuzamos társadalomké-*

pek jelenléte. E társadalomképek jelzői egyúttal „hívószavak”, amelyek tömören jellemeznek egy-egy viszonylag koherens magatartás- és normarendszert.

Ezen elméleti munkák alapján is ismert, hogy egy adott társadalomkép dominanciája többnyire időleges, sőt miként az egyes társadalmi csoportokban, úgy a társadalomelméletekben is keveredhetnek a különböző társadalomképek elemei. Következésképpen, *kevert vagy másképpen eklektikus társadalomképek alakulhatnak ki.*

A kutatók a társadalmi tagolódást meghatározó dimenziókra, illetve az azokban elfoglalt pozíciók jellemzésére vonatkozóan *különböző tagolódási konstrukciókat alakítanak ki*, amelyekkel megpróbálják empirikus eszközökkel is láttatni az adott társadalom szerkezetét. Ilyennek tekinthetjük például a hagyományos és nem hagyományos rétegződési modelleket, a különböző életstílus- vagy miliőcsoportokat, a különböző osztálytipológiákat stb.

A „mérőemberek” társadalomképe

A szociológia vagy a társadalomstatisztika szolgálatában álló „mérőemberek” – az adott jelenségre irányuló megfigyelés előtt – megpróbálják előzetesen rendszerezni a rendelkezésükre álló elemi, valamint az annál magasabb szinten aggregált információkat. A magasabb aggregáltságú információk egy bizonyos szint felett olyan jelenségeket, folyamatokat alkotnak, amelyek már a társadalomkép(ek) (társadalomra vonatkozó képzetek) fontos elemeiként jelennek meg.

Jelen esetben ilyen fontos elem a társadalom rétegződésével kapcsolatos kép-képzet, amely valamilyen módon, többnyire töredezett és nem feltétlenül tudatos formában, ott lapang a mérőember tudatában. Ezt olyan „belső szűrőnek”⁷ is tekinthetjük, amelyet részben a szakmai szocializáció, részben a megélt társadalmi tapasztalat szálai alakítottak ki és fognak össze. E „szűrő” mögött jelenik meg a „mérőemberek” által közvetített rétegződéskép, amelyet a modellek közvetítenek, majd a szakmai piacon kerül megmértetésre. Továbbá azt is meg kell említeni, hogy az ily módon szakmai piacra kerülő rétegződési kép relevanciáját a rendelkezésre álló eljárásokkal csak részlegesen lehet tesztelni.

A „párhuzamos történetek” gyökerei

Kulcskérdésnek tekintettük, hogy *a társadalom tagolódását lehet-e egyetlen rendezőelv, ezen belül is egyetlen modellel jellemezni? Ha igen, akkor ez milyen megszorítások mellett lehetséges? Továbbá, milyen mértékben csonkul ezek miatt a tagolódás különböző dimenzióinak megjelenítése?*

Erre vonatkozó (vitatható) válaszunk az, hogy ez lehetséges, azonban e megközelítés olyan leegyszerűsítéseken alapul, amelyek alapján nem lehet kellő árnyaltsággal megragadni a társadalmak sokszínű tagolódását. Úgy véljük, hogy *egyetlen modell alapján alapvetően egyfajta általános képet kapunk a tagolódásról*, amely kép szükségszerűen elmosódott, hiszen a többdimenziós térben való tagolódást egy komplexitásra törekvő, végső soron univerzális rendezőelv jegyében próbálja bemutatni. E megközelítés során az eltérő minőségeket megjelenítő dimenziók egymástól szükségszerűen eltérő rendezőelveit csak erős megszorítások mellett lehet kezelni. Egészen pontosan csak a kutatási cél, valamint a kutató világnképének és értékrendszerének ismeretében lehet az általa kialakított konstrukció relevanciáját értelmezni.

7 A megfogalmazás érvényes a kutatói közösségekben végzett kutatásokra is.

Az általános kép megragadására irányuló törekvés mellett fontosak az olyan megközelítések, amelyek a tagolódás különböző arcainak a megjelenítésére, kinagyítására fókuszálnak. Ezen megközelítés azon alapul, hogy a különböző rendezőelveken nyugvó tagolódási dimenziókat célszerű relatíve önálló keretek között is kezelni, ily módon jobban megjeleníthetők a tagolódás „élei”, valamint a különböző dimenziók közötti inkonzisztenciák.

A tagolódás különböző arcaira fókuszáló megközelítés esetében – a rendezőelvek megalakotásakor – kiemelt jelentőségű a minőségi szempontok definiálása. Erre alapozva olyan tagolódási struktúrát célszerű felvázolni, amelyben nem lehet összeadni a különböző minőségeket, hanem egy adott értékrendszer szempontjából egyszerre próbáljuk felépíteni a vertikális (alá- és fölérendeltség szerinti), illetve a horizontális (másságokban megnyilvánuló) szerkezeti elemeket. Úgy véljük, hogy ha a kutatás viszonylag egyszerű és már bejáratott indikátorok alapján próbál bizonyos elemeket kiragadni a „másságok” rendszeréből, akkor részlegesen lehetséges a kétféle tagolódás megjelenítése. Más a helyzet például az életminőség, jóllét fontos területeivel, amelyek az élethelyzetek és életértékek terén a különbözőségeket sokaságát tartalmazzák. Ez esetben már komoly kihívást jelent a kétféle tagolódási szempont párhuzamos érvényesítése.

A fentiek alapján nem alaptalan az a kijelentés, hogy a társadalom tagolódását illetően természetes a „párhuzamos történetek”, tehát az ezek leképezésére született különböző konstrukciók egyidejű jelenléte, amelyeket egymás kiegészítőinek lehet tekinteni.

Felmerülhet a kérdés, hogy miként értelmezhetjük a „párhuzamos történeteket” közvetítő különböző konstrukciókat, miért jöhetnek ezek szükségszerűen létre? Létrejöttük alapját a megismerésből/megismerhetőségéből szükségszerűen fakadó korlátok adják, hiszen a bonyolult, sokdimenziós társadalmi teret mindig csak valamilyen aspektusból lehet megragadni, és miután az aspektusok sokfélék lehetnek, ezért ugyanazon társadalom tagolódását többféle konstrukcióval lehet jellemezni.

Miért fontos ezt hangsúlyozni? Elsősorban azért, mert mint említettük, ezek egymást kiegészítő ismereteket közvetítenek, ezért relevanciájukat alapvetően az általuk vizsgált aspektusokon belül lehet számon kérni. A külön-külön relevánsnak feltételezett konstrukciók együttes jelenléte adja meg az esélyt arra, hogy a tagolódás mikéntjeit, jellemzőit minél teljesebb módon ismerhessük. Más kérdés, hogy ezeket a párhuzamos történeteket miként lehet együttesen értelmezni.

Hipotézisünk az, hogy az alapvetések és rendezőelvek tisztázása alapján a különböző konstrukciókat – egymáshoz viszonyítva – valamiféle relációba lehetne helyezni, továbbá ily módon szélesebb kitekintésben lehetne értelmezni, hogy egy-egy konstrukció esetében miről van szó.

Előre kell bocsátanunk, hogy alapvetéseink igazából nem újak, hiszen azok közül egyet-egyét már más kutatók is megfogalmaztak. Az általunk alkalmazott megközelítés alternatív jellege abban nyilvánul meg, hogy első lépésben – megfelelő rendezőelvek alapján – megpróbál egyfajta rendszerkeretet felvázolni, amelyben az egyes konstrukciók elhelyezhetők, ezt követően pedig keresni kellene az együttes értelmezés lehetőségét. Mit várhatunk el ettől a megközelítéstől?

- Reményeink szerint egymással „párbeszédés üzemmódba” kerülhetnének.
- A párhuzamos tagolódási konstrukciók-sémák számára – a másokra reflektálás eredményeként – a korábbiaknál több lehetőség nyílna meg az önreflexióra és az érvényességi határok tisztázására.
- Szabadabb teret és ösztönzést kaphatnának a párhuzamos konstrukciók-sémák kialakítására irányuló törekvések.

Azt is előre kell bocsátanunk, hogy a „történeti idő és hely” számottevő korlátokat állít bármilyen rendszerezési törekvés elé, hiszen a különböző konstrukciók alapvetően az adott társadalmi térhez és időhöz kötődnek, ami önmagában nem gond, csak ezzel számolni kell, ám a korlátok tudomásulvétele mellett a lehetséges előnyökre is fókuszálni kell.⁸ Továbbá azzal is számolni kell, hogy miként a jelen tagolódásánál is megjelennek a párhuzamos értelmezések, ugyanígy jellemző ez a múltértelmezés esetében is.

Alapvetések a megismeréssel, méréssel és a társadalomképpel kapcsolatban

A megismerés és mérés szabályainak használata kapcsán a következő alapvetéseket fogalmaztuk meg:

- A tagolódást csak meghatározott *társadalomképbe ágyazva lehet értelmezni*. A társadalomkép, illetve ezen belül a tagolódáskép a *megismerés (megfigyelés), megértés és mérés* folyamatában alakul ki.
- E folyamat a „*mit és hogyan látunk*” *szűrőrendszerén keresztül* megy át, ami alapvetően normatív, következképpen iránytűként vezeti a kutatót, akiben – többek között – ezen a szinten dől el, hogy *szűkített vagy szélesebb értelmezésű társadalomképből indul ki*.
- A *társadalomkép normatív*, miután az adott társadalomban – ezen belül a kutatók körében is – ez a kép jellemzően a domináns értékrendszeren alapul. (Ezek a „normatívák” meghatározzák például, hogy miként értelmezzük az egyenlőséget, igazságosságot stb., tehát kialakulnak a társadalmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatos képzetek.)
- Miután többféle értékrendszer él egymás mellett, *többféle társadalomkép létezik*, a domináns mellett alternatívák is léteznek. Az értékrendszerek – a kényszerek és lehetőségek hatására – formálódnak, ezért *a társadalomképek időben is változnak*.
- *Bármely társadalomkép releváns lehet*, ha elméleti, módszertani és empirikus alapjai konzisztensen kapcsolódnak egymáshoz. Ugyanakkor bármelyik irreleváns lehet, ha a konzisztencia követelménye nem teljesül.

Miért fontos ezeket a részben ismeretelméleti alapvetéseket hangsúlyozni? Elsősorban azért, mert csak a megismerés és mérés szabályainak használata alapján lehet egyrészt átjárni a tagolódás szűkített, illetve tágabb értelmezése között, valamint tisztázni e kettő közötti határokat, amelyek – a vizsgálat céljától függően – inkább egy bizonyos tartományban helyezkednek el.

A tagolódással kapcsolatos alapvetések

A társadalmi tagolódás mérése és értelmezése is csak bizonyos paraméterek figyelembevételével lehetséges, amelyekre vonatkozóan az alábbiakat fogalmaztuk meg:

⁸ Ebből a szempontból előnyben lehetnek azok a tagolódási konstrukciók, amelyek hosszú társadalomstatistikai idősorokra támaszkodhatnak, még akkor is, ha ezek az egyes társadalomtörténeti korok különbözősége okán nem mindig értelmezhetők közvetlen módon. Így például az iskolai végzettség vagy a társadalmi csoportok szerinti tagolódás esetében – társadalomtörténeti koronként – számottevően eltérő tartalmat hordoz a diplomások vagy az értelmiség mindenkori részaránya.

- A tagolódás értelmezése és mérése *célhoz kötött* (hogy a tagolódás mely dimenziói érdekelnek bennünket).
- A tagolódás értelmezése *értékfüggő*, ebből az is következik, hogy a különböző értékek szerinti megközelítések nem kizárják, hanem kiegészítik egymást.
- A tagolódás *többszintű jelenség*, a különböző szintek egy sokdimenziós térben kapcsolódnak össze.
- A többszintű megközelítés révén kimutathatók az egyes tagolódási dimenziók között szükségszerűen megjelenő *inkonzisztenciák*, amelyek alapján egyaránt kimutatható a vertikális, illetve a horizontális tagoltság.
- A különböző értékrendszerek alapján értelmezett és kialakított módszerek elsősorban abban különböznek, hogy miként oldják meg az eltérő minőségeket kifejező dimenziók összekapcsolását. *A hagyományos megközelítések többnyire egyetlen modellel jellemzik a tagolódást.*

E rövidre zárt felsorolások kapcsán most csak egyetlen alapvetéshez fűzünk rövid megjegyzést, nevezetesen a célhoz kötöttséghez. Miért fontos – a konstrukciók megalkotása szempontjából – a kutatási cél pontos tisztázása? Elsősorban azért, mert a mögötte meghúzódó elmélet(ek) nem általában véve jók vagy relevánsak, ezt nem igazán lehet elvárni tőlük, hanem azok relevanciáját csak a kutatás céljának egyértelmű meghatározása alapján lehet megítélni. A logikai láncolat következő fázisában, tehát a tagolódási konstrukció megalkotásakor pedig ezekre a premissákra feltétlenül tekintettel kell lenni.

A „másság” mint a horizontális tagolódás egy formája

A korábbiakhoz képest némileg „kilógó” alapvetésnek lehet tekinteni a másság társadalmi tagolódásban betöltött szerepét. Hangsúlyoznunk kell, hogy csak azokra a másságokra gondolunk, amelyeket a tagolódás alakulásában fontosnak tartunk.

A társadalmi tagolódás hagyományos megközelítései (rögzült társadalomképük alapján) meglehetősen leszűkítve értelmezik az adott társadalmat fenntartó erőforrásokat, miután többnyire csak azokat veszik figyelembe, amelyek a piac közvetítésével hasznosulnak (leggyakrabban a képzettség, a munkaerő-piaci pozíció és a jövedelem). Következésképpen kimaradnak azok, amelyek nem a piacon értékesülnek, és „csupán” a jóllét, a komfortosabb élet fenntartásához szükségesek.

Ebből az is következik, hogy a társadalmi tőkének azok a dimenziói, amelyek tagolódása nem vertikális, hanem horizontális, gyakorta figyelmen kívül maradnak. Ilyenek például a demográfiai magatartás bizonyos szegmensei, az életminőség és/vagy a jóllét egyes dimenziói (családi, közösségi kohézió), de ide sorolhatjuk a bizalmat, a társas kapcsolatokat, a kapcsolati erőforrások egyes szegmenseit stb. *A tagolódást ezekben az esetekben alapvetően az egymásmellettiesség jellemzi, következésképpen az így előálló különbözőségeket leginkább „másságoknak” lehet minősíteni.*

A rendezőelveken belül kiemelt jelentőségű a *minőségi szempontok* definiálása, ami többek között azt is jelenti, hogy a tagolódási struktúrák kialakításakor nem lehet „összeadni” a különböző minőségeket, hanem valamely értékrendszer szempontjából párhuzamosan próbáljuk felépíteni a vertikális, illetve a horizontális (másságokban megnyilvánuló) szerkezeti elemeket. A négydimenziós modell megalkotói úgy vélik, hogy konstrukciójuk képes

kezelné az itt említett problémát, amelynek „csupán” az a szépséghibája, hogy mindez csak a matematikai-statisztikai szinten, tehát elméletileg bizonyítható.

Néhány kritikai észrevétel a modellépítéshez

Előljáróban szeretnénk méltatni részben a modell kísérlet invenciózusságát, részben azt a hatalmas munkát, amely e mögött meghúzódik. Az invenciózusság kiemelése akkor is indokolt, ha ez a munka jelenlegi fázisában még alapvetően elméleti jellegű. A továbbiakban néhány fontosabb kritikai észrevételt teszünk, amelyekkel a modellépítés hiányosságait szeretnénk érzékeltetni.

A makrofolyamatokba beágyazott társadalomkép hiánya

A szerzők „A 21. század társadalmi kihívásai” címmel értelmezési keretként számba veszik az általuk fontosnak tartott makro-, illetve mikroszintű társadalmi változásokat. A *makroszintűek között* említik a globalizációt, a munka világának változását, a felsőoktatás expanzióját, a demográfiai változásokat, a migrációt, valamint az egyenlőtlenségeket. A *mikroszintűek* közül kiemelik az élményközpontúságot, a reflexivitást, az egyéni felelősség és az elbizonytalanodás érzetét, a posztadoleszcens jelenségeket, valamint az individualizációt. A továbbiakban csak azokat – a szerzők által felsorolt – kihívásokat ragadjuk ki, amelyeknél úgy éreztük, hogy azok pontosabb kifejtésére lenne szükség.

Globalizáció – mint a világkép egyik eleme

A *globalizáció hatásának értelmezésénél*, sőt a kutatás elméleti háttérének a megalapozásánál is, a szerzők Ulrich Becknek a bizonytalanságokat és kockázatokat hangsúlyozó téziseire támaszkodnak, a következőképp:

Beck szerint ezek a kockázatok háttérbe szorítják a hagyományos konfliktusokat – pl. a javak elosztását – és a társadalom legfőbb jellemzőivé válnak. Ahogy a kockázatok mindinkább tudatosulnak és egyre nagyobb figyelmet szentelünk nekik, úgy egyre inkább reflexívvé válnak. A „reflexív modernizáció” azt jelenti álláspontja szerint, hogy a társadalom felülvizsgálja önműködését; ebben a reflexív modernitásban immár a kockázatok, és nem a javak igazságos elosztása a feladat (Kenéz et al. 2016: II. 1. fejezet).

A magunk részéről fontosnak tartjuk, hogy Beck milyen módszertani és empirikus alapok birtokában fogalmazta meg téziseit, s ehhez magát Becket idézzük: „Az itt következő fejtegetések az empirikus társadalomkutatás szabályainak a szemszögéből nem tekinthetők reprezentatívnak. (...) Ennyiben könyvem empirikus irányultságú projektív társadalomelmélet – módszertani biztosítékok nélkül” (2003 [1986]: 12).

Ezek alapján *meglehetősen kétséges Beck téziseinek a relevanciája, ami eleve megnehezíti a szerzők empirikus alapon képzett konstrukciójának az értelmezését*. Úgy véljük, hogy a társadalmi tagolódás esetében az egyes elméletek empirikus verifikálhatóságának az igénye nélkülözhetetlen. Szerencsésebb lett volna Beck kritikai értékelésére támaszkodva felépíteni a modellt, ami elméleti-módszertani és empirikus eljárások iterációs alkalmazását jelenthette volna.

Az individualizáció jelenségét a szerzők Beck és Schulze nézőpontján keresztül mutatják be, a következők szerint:

Beck szerint az „*individualizálódás*” folyamata során a történelmileg adott társadalmi kötelékek felbomlanak, a hagyományos „bizonyosságok” megszűnnek. Miközben a munka világa megváltozik, ennek következtében új családformák jelennek meg, illetve az egyes társadalmi csoportok között a korábbi különbségek jelentősége csökken. Megfogalmazása szerint „az életmódok pluralizációja” figyelhető meg. Ahogy Schulze, úgy Beck is hangsúlyozza: az individualizálódás kapcsán az egyének választási lehetőségei megsokszorozódnak, életterveik megvalósíthatóbbakká válnak (Kenéz et al. 2016: 11).

Mindehhez két megjegyzést fűzünk. Az egyik szerint „*az életmódok pluralizációja*” hűen tükrözi a különböző „*jelzős társadalomelméletek*” többnyire egyoldalú, leszűkített megközelítésmódját. Ha ugyanis a globalizáció életmódokra gyakorolt hatásait vesszük szemügyre, akkor célszerű nemcsak a pluralizálódást, hanem a fonákját, az unifikálódást is kiemelni, amelynek során számos korábbi életmód elveszti életképességét a változások eredményeként, és elsorvadásra ítéltetik. Ezek a társadalomelméletek többnyire a „*vagy-vagy*”, és nem az „*is-is*” szemléletben közelítenek az egymás mellett létező, különböző strukturális folyamatokhoz.

A másik megjegyzés azzal kapcsolatos, hogy a fenti teóriák szerint „*az egyének választási lehetőségei megsokszorozódnak, életterveik megvalósíthatóbbakká válnak*”. Az állítás első fele igaz, hiszen az értékluralizmus következtében a *választás lehetőségei – legalábbis formális szinten – valóban gyarapodtak, ám ebből még nem következik, hogy az élettervek megvalósíthatóbbá váltak, sőt ennek az ellenkezője következett be*. Erre egyébként maguk a teóriák hívják fel a figyelmet akkor, amikor a bizonytalanságok és kockázatok komoly mérvű megnövekedését hangsúlyozzák. Súlyos ellenmondások húzódnak meg tehát ezen teóriák mögött, éppen a már említett egyoldalú megközelítésük miatt.

A megközelítés nem kellően következetesen alkalmazott szellemisége

A szerzőktől vett alábbi idézetet írásuk következtetések részéből emeltük ki:

Az életesemények együttes vizsgálata éppen ezeknek a plusz magyarázó tényezőknek a bevonását teszi lehetővé. Arra hívják fel a figyelmet, hogy – jelen esetben – az iskolázottsággal csak részben összefüggő tényezők (*az egyéni életutak egyéb döntései-buktatói*) hogyan erősíthetik vagy gyöngíthetik ezeket az iskolai életút során szerzett előnyöket és hátrányokat.

Más, a munka társadalmilag szervezett világának szorosan vett határain kívüli tényezők (a párválasztás, a szülői háztól való elszakadás, a gyermekvállalás, a munka és a tanulás világa közötti „lavírozás” képessége és még sok, ehhez hasonló egyéni döntés, képesség, tapasztalat, amelyek jelentőségéről csak igen halovány ismereteink vannak) hatásmechanizmusai könnyen kiszorulhatnak látókörünkől. Ha valami miatt *fontosnak gondoljuk kísérletünket*, az éppen ez a szemléletmód: mi más kapcsolódik a jelen sikereihez-kudarcaihoz, mint a társadalom hagyományos tagozódási modelljeiből kifejejthető – a munka és az iskolázottság világától részben független – társadalmi jelenségek (Kenéz et al. 2016: 23).

Nagyon fontos és számunkra teljes mértékben elfogadható a szerzők „szellemiségét” tükröző fenti megállapítás. A dolog szépséghibája azonban, hogy ennek igazolását nem látjuk viszont a modellépítő munka végreményében, ezért ezt inkább továbbra is bizonyításra váró hipotézisnek tekintjük.

Miként lenne célszerű ezen „szellemiség” nyomvonalán továbbhaladni? E szellemiség mögött jól érzékelhető a társadalom, az egyes közösségek, a család és az egyén szintjén megjelenő – a réteghelyzetet formáló – hatások és mechanizmusok párhuzamos figyelembevétele, ami szükséges, de nem elégséges feltétele annak, hogy ezek alapján, döntően matematikai-statisztikai eljárások segítségével, kellően releváns rétegződési modellt lehessen alkotni.

Jelenlegi formájukban ezek az eljárások úgy kezelik a fenti, zömében az „élet fordulópontjaihoz” sorolható rétegeképző tényezőket, mintha azok alapvetően azonos rendezőelvek és hatásmechanizmusok révén működnének. *Ezzel szemben feltételezhető, hogy a rétegeképző tényezők kisebb-nagyobb mértékben önálló rendezőelvekkel (is) bírnak, amelyek feltételezését a szerzők is megerősítik modelljük értékelésekor.* Erre utal a következő megállapításuk: „Azt is megállapíthatjuk ugyanakkor, hogy ezek az interakciók nem szignifikánsak, tehát van értelme a stratifikációs tényezők önálló hatásait (is) vizsgálni” (Kenéz et al. 2016: 24–25). Kétségtelen, hogy ezen rendezőelvek sajátosságainak megtalálása igen nehéz feladat, s túlnó a pusztán matematikai-statisztikai eljárásokon, hiszen azok csak segíthetik, de nem mentik fel a kutatót egyéni döntése megválasztásában. Valószínű, hogy több egymással lazán összehangolt kutatás során kidolgozott eljárásegyüttes értékelése alapján lehet e téren továbbhaladni, ami során akár újabb alapvetések is megfogalmazásra kerülhetnek.

A mérhetőség korlátai egyetlen mérőszámmal

A modellek nem általában véve jók vagy kevésbé jók, hanem „jóságukat” a felhasználási cél alapján lehet megítélni, ahogy ezt az alapvetésekben is hangsúlyoztuk. A négydimenziós modell egyetlen mérőszámba (valószínűségi értékbe) kívánja sűríteni a sokdimenziós társadalmi térben való elhelyezkedés meghatározottságát. Ennek kapcsán – az óvatosság végett – érdemes megemlíteni, hogy számos olyan társadalmi jelenség van, amelyben többnyire csak két-három dimenzióval van meghatározó szerepe, és ilyenek tekinthető a szerzők által vizsgált migrációs potenciál is. Ilyen esetekben túldimenzionált a bonyolult matematikai-statisztikai eljárás alkalmazása, amire a vitában részt vevők is felhívták a figyelmet.

Az eljárás lényege – értelmezésünk szerint –, hogy bizonyos indikátorcsoportok alapján réteghelyzetet meghatározó aggregált változókat képeznek (négyet), melyekre csoport-, majd aggregált szinten is valószínűségi értékeket számítanak. Ezek a *valószínűségi értékek társadalmi távolságokat fejeznek ki, így módon az egyes társadalmi csoportok (illetve bármilyen jelenségre számított „tagoltság”) alapján hierarchikus rangsort lehet felállítani.* Így például az életútelemekekre aggregált változójuk alapján számított valószínűségi értékek – a „honnán hová” szempontjából – jól jellemzik az egyes társadalmi kategóriáknak a hierarchiában való elhelyezkedését. Értelmezésünk szerint leegyszerűsítve a fentiek jelentik a kutatás nívumát.

Néhány előzetes tanulság

Csupán előzetes megfontolások levonására vállalkoztunk, tekintve, hogy a kiforrottabb tanulságokra csak az érdemi szakmai viták alapján van kellő esély.

Jelen tanulmány a társadalomkép, azon belül is a tagolódásra vonatkozó kép, valamint az utóbbit leképezni kívánó tagolódásimodellek-sémák közötti viszony fontosságára igyekezett a figyelmet felhívni. Ennek kapcsán kitért a jelenleginél hatékonyabb „általános rendezettség”, ezen belül is a fogalmi rendezettség igényére, amelyhez alapvetéseket és rendezőelveket próbált megfogalmazni. Miért tartjuk ezt fontosnak?

1. Úgy véljük, hogy a kellő „rendezettség” hiánya miatt a szociológia kaotikusabbnak mutatja az elért eredményeit, mint amilyenek azok külön-külön önmagukban. Ezért pusztán a „rendezettebb” állapotok felé törekvés is hozzájárulna a szociológia korábban említett válságának mérséklődéséhez. Természetesen más megközelítésből nézve ez a következtetés vitatható, ám ez esetben is bizonyos alapvetések és rendezőelvekre épített érvelés alapján világossá lehetne tenni az eltérő álláspont relevanciáját.

2. A fenti, meglehetősen flexibilis álláspont látszólag kikezdi a tudományos módszerek objektivitásába vetett hitet, illetve feltevéseket. Jelen esetben a társadalmi tagolódás releváns megismerhetősége a tét. Mélyebben megvizsgálva azonban arról van szó, hogy csak az említett „rendezettség” mellett lehet viszonylagos pontossággal tisztázni, hogy adott tagolódási séma, illetve az abból adódó következtetések kapcsán „miről beszélünk”, továbbá azt is, hogy miről nem, tehát ha a korlátokat, érvényességi határokat is feltüntetjük.⁹

3. A társadalmi tagolódásra vonatkozó kép, valamint az ez utóbbit leképezni kívánó tagolódásimodellek-sémák közötti viszony tisztázása közelebb vihet bennünket bizonyos oksági magyarázatok jobb megértéséhez, illetve a különböző magyarázatok közötti „átjárás” (érdemi értelmezhetőség) lehetőségéhez. A jelenlegi gyakorlat ugyanis többnyire azt mutatja, hogy a társadalmi tagolódással kapcsolatos tanulmányok jelentős részének „felvezető” szövegében szinte listaszerűen jelennek meg a szakirodalomban közzétett, egymásnak gyakorta ellentmondó tézisek és eredmények, minden különösebb kritikai értékelés nélkül.

4. Összegezve azt lehet mondani, hogy alapvető mértékben újra kellene gondolni a meglehetősen sok bizonytalanságot tartalmazó társadalomelméleteket, kritikai értékelés alá venni azok bizonytalanságait, ám a korábbi gyakorlathoz képest nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a kompaktság igényére. Ebben a vonatkozásban egyik centrális kérdésnek lehetne tekinteni az egyes elméletek mögött meghúzódó társadalomképek relevanciáját.

5. Feltehetően nem állunk egyedül azzal az állítással, hogy nem lehet a társadalmi tagolódást, azon belül a rétegződést egyetlen modellel leképezni. Valószínűleg abban is többé-kevésbé egyetértés lehet, hogy újra kell gondolni a társadalmi tagolódással kapcsolatos korábbi gondolkozásmódot, és emellett – az aktuális változásokra reflektálva – szükség van az újszerű megközelítésekre.

⁹ A statisztikai mérések relevanciájának a bizonyításakor – a korábban említett elvek szellemében – mindig fel kellene tüntetni, hogy milyen korlátok között értelmezhetők az adatok. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy itt nem pusztán a szokásos valószínűségi értékhatárok feltüntetéséről van szó. Bizonyos kiemelt statisztikai indikátorok esetében a lehető legpontosabban kell jelezni, hogy az – tágabb kitekintésben – mit mér és mit nem. Ezek ismerete nélkül gyakoriak a félreértések.

Úgy véljük, hogy a továbblépéshez az egyik alternatív megközelítési mód az lehet, ha a tagolódás, illetve a rétegződés „egylépes” megközelítése (vö. Kabai et al. 2016) mellett a főbb tagolódási dimenziók, illetve dimenzióegyüttesek mentén a célzott kutatási kérdéshez igazodó modellegyüttesek kerülnének párhuzamos alkalmazásra, így többek között külön-külön az életstílusra, az életútra, a jóllét különböző dimenzióegyütteseire, miliócsoportokra, stb. Ezek többnyire most is léteznek, ám nem igazán rendelkezünk olyan rendezőelvekkel, amelyek révén egyszerűen tisztázni lehet a közöttük levő viszonyt, másrészt a lehetséges „átjárást”, főleg a fogalmak és osztályozások terén. A különböző megközelítések együttes kezelése révén értelmezhetővé válnának a tagolódásra vonatkozó „párhuzamos történetek”.

Hivatkozott irodalom

- Éber Márk Áron (2012): *Megkülönböztetett különbségek. A „magyar társadalom” tagolódásának és tagolásának vizsgálatához.* (Doktori értekezés.) Budapest: ELTE TáTK. Interneten: http://tatk.elte.hu/file/dissz_2013_EberMarkAron.pdf.
- Éber Márk Áron (2015): Osztályszerkezet Magyarországon. A világrendszer-elemzés perspektívájából. *Replika* (92–93): 122–123.
- Eurostat (2005): *European Statistical System. Quality Assurance Framework.* Luxembourg: Eurostat.
- Harcza István (2007): Osztályokon innen, avagy túl. *Szociológiai Szemle* 17(3–4): 41–59.
- Harcza István (2012): Helyzetkép a fenntarthatóságról a társadalmi jelzőszámok tükrében. *Statistikai Szemle* 90(10): 905–924.
- Harcza István (2015): A területi fejlettség és egyenlőtlenségek lehetséges értelmezései – kritikai értékelés és kutatási eredmények I–II. *Statistikai szemle* 93(5, 6): 460–486, 598–551.
- Kenéz Anikó, Kabai Imre, Gonda Ágnes, Kabainé Tóth Klára, Krisztián Viktor és Iharosi Tamás (2016): *Rétegződés-kötet.* (Kéziratban.) Interneten: <http://www.zskf.hu/dpr/olvas/permalink:podiumvita>.
- Kolosi Tamás (2000): *A terhes babapiskóta. A rendszerváltás társadalmi szerkezete.* Budapest: Osiris.
- Kovács Imre (2006): Paradigmaváltás, társadalmi szerkezet és egyenlőtlenség. In *Társadalmi metszetek.* Kovács Imre (szerk.). Budapest: Napvilág, 11–18.
- Kovács Imre (2015): Előljáróban. *Socio.hu* 5(3). Interneten: http://socio.hu/uploads/files/2015_3/bevezeto.pdf.
- KSH (2000): Gyakorlati kódex a statisztikáról (Code of Practice). Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Szelényi Iván (2015): *Triple Crises of Sociology.* Interneten: <https://contexts.org/blog/the-triple-crisis-of-sociology/>.